

3. Актуальні проблеми філософії
Шумка М. Л., кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
*Тернопільський національний економічний
університет, м. Тернопіль, Україна*

ПРОБЛЕМА СЛОВЕСНОГО СИМВОЛУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

Мова в усіх знакових системах і формах культури здатна в найекономнішій формі закодувати, зберегти й передати надзвичайно великий обсяг знань, спостережень і узагальнень, що впливають із практичної діяльності людства.

У праці «Українська культура» професор І. Огієнко зазначає: «Мова це наша національна ознака життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної нації, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції» [5, с. 20].

Іван Огієнко пов'язує розвиток національної мови з духовним життям народу, його самосвідомістю, культурою, вірою. Дослідник переконує, що світогляд наших предків глибоко проник у мову, в якій залишився і до сьогодні. Ступінь зрілості народу і ступінь глибини його духовної культури – то ступінь розвитку рідної мови: «між життям людини і життям мови не має великої різниці» [6, с. 23].

Мова є особливою енергетикою духу, одним із втілень духовної матерії Космосу. Мова є знаково-звуковою системою із особливою скарбницею координат та акордів. Мова – складна і поліфункціональна структура, основним «будівничим матеріалом» якої є слова. Слово містить в собі і зберігає знання про дійсність. Увесь зовнішній світ проходить крізь слова й відшукується в них. Слова – це колективна пам'ять носіїв мови, «пам'ятник культури» [1, с. 70].

Слово служить тим символом, який містить в собі, за діалектичним законом, і ідеальне, і матеріальне, а саме: слово мислиться як таким, що належить світові земному, і водночас є символом трансцендентного, Божого. Слово, одночасно із призначенням бути засобом спілкування, накопичує і зберігає інформацію про осягнений світ. Слова – це текст і підтекст, образ і думка, конкретне поняття і символ, ідея і форма, зміст і стиль, відбиток речей [3, с. 135].

Проблема словесного символу була однією з головних проблем представників мовознавства. Питання поетичної символіки вперше у вітчизнянній фольклористиці було поставлено М. Костомаровим, який трактував її в аспекті відображення народного характеру, способу мислення та життя. «Під іменем символу, – зазначає учений, – ми розуміємо вираження моральних ідей через фізичну природу, причому цим предметам надається більш чи менш визначена духовна властивість» [4, с. 20].

Якщо М. О. Максимович привернув увагу до слів символів, що «носять на собі відбиток давньої слов'янської міфології», а М. І. Костомаров, систематизуючи символіку природи українських і російських народних пісень, підкреслив взаємообумовленість міфів і символів, то О. О. Потебня словесну символіку народних пісень, найперше східнослов'янських, вивів у широкі сфери філософсько-лінгвістичних осмислень. Вони стали визначальними для характеристики словесного символу й слова взагалі в тій складній і багатоплановій системі концептуально-теоретичних ідей, що була створена О. О. Потебнею і знаменувала собою новий етап у розвитку східнослов'янського мовознавства.

Найближче до розкриття природи слова і образу підійшов О. Потебня. Для О. Потебні образ і символ рівнозначні, оскільки являються частковими зображеннями рівнозначної дійсності. «Поетичному образу, – писав Потебня, – можуть бути дані ті ж назви, які відповідають образіві в слові, а саме знак, символ» [9, с. 4]. Теоретики символізму в своєму розумінні «магії слова», його «самоцінності» не раз намагалися спиратися на поняття «внутрішньої форми

слова», висунуте О. Потебнею. Глибоко розуміючи необхідність знаку і символу в мові, Потебня завжди нагадував, що в поезії «будь-який знак – багатозначний» [8, с. 69]. Слово не може бути обмеженим лише умовним смислом знаку. У слові все життя та історія народу. Потебня вважає, що, пізнаючи світ, називаючи його словом, людина здійснює акт поетичної творчості.

Тільки в слові вчений бачив об'єктивацію духовних результатів пізнання і творчості. Взаємозв'язок міфу, слова і символу у фольклорі постав перед О. Потебнею проблемою, яка відкривала шлях до досягнення сутності мови, мислення і поетичної творчості як живих процесів людської свідомості. Потебня детально досліджує слово, його генетичну історію, властивості, структурні елементи. За вченням О. Потебні, мова (слово) є реальна практична свідомість, засіб пізнання і перетворення життя, причому засіб не стільки висловлювати готову думку, скільки відкривати нову, невідому. «... Мова, чи будемо ми її розглядати як діяльність або як річ, є засіб (або знаряддя) всякої іншої людської діяльності» [7, с. 642-643].

Потебня надає мові власного психічного життя, ставить її в один рівень з життям народу, наділяє її рисами національного історичного характеру. Всі етапи національної історії дістають відображення у мовному матеріалі, тобто у слові. Тому слово у своїй структурі має складне нашарування змістів, за якими приховане справжнє значення. Загальнолюдські властивості мови полягають у тому, що несуть собою системи символів [2, с. 181-189].

Знакова природа мистецтва, за Потебнею, наочно проявляється в поетичних символах, бо в них є «спільне існування протилежних якостей, а саме визначеності й безкінечності обрисів». Він пише: «Слово тільки тому є орган думки і неодмінною умовою всього пізнішого розвитку розуміння світу і себе, що спочатку є символ, ідеал і має всі ознаки художнього твору» [12, с.158]. Символ у мистецтві є знаком, бо він відбиває один бік чи ознаку предмета або явища, і його значенням є предмет або явище загалом. У символах як знаках втілені наявні чуттєві образи предметів і явищ життя, а через це вони

виступають як знаки, що вже в своїй зовнішній формі містять те уявлення, яке вони символізують. Символ заміщає одне явище іншим за спорідненістю якихось ознак, водночас він викликає у свідомості не самого себе, а ту загальну якість, що розуміється в його значенні. Ці ознаки можуть бути другорядними, неістотними, але значення того, що заміщується, завжди істотне, важливе.

Проблеми символіки постійно перебували в колі інтересів вченого. О. Потебня розумів специфіку усної народної творчості, як традицій мистецтва слова, образно-символічної системи відображення дійсності. Походження, еволюцію символу фольклорної символіки вчений пояснював через закономірність розвитку мови. Оскільки мова – не лише матеріал поезії, а й сама поезія, то «символізм мови ... може бути названий її поетичністю» [10, с. 174] і взагалі «мова в усьому без винятку символічна» [11, с. 113].

Відновлення власного значення слова стало однією з причин утворення символів. О. Потебня визначив три основні піднесення символу до означуваного: порівняння, протиставлення, причинне відношення. Порівняння в народній поезії виступає так, що символ цілком відповідає своєму предметові або має незмінні відмінності. Розглядаючи символи на матеріалах фольклорних жанрів, О. Потебня, класифікував їх за основною ознакою чи єдністю уявлення не лише як стилістичну категорію, а як продукт культурно-історичного розвитку людства, пов'язаний із мовою, світоглядом, пізнанням світу, він вважав символ не тільки явищем мови, міфології, але явищем усної художньої творчості в її родо-видових трансформаціях, жанровій специфіці, динаміці. Говорячи про символи, пов'язані з міфологічними уявленнями, вчений мав на увазі певний комплекс мови, поезії, обрядів, звичаїв, вірувань.

У теорії символу О. Потебні є пояснення про зв'язок образу і значення. Вчений вважав, що образи різноманітні за сукупністю своїх ознак, можуть бути тотожні за уявленнями і значенням, що той самий образ може мати різні, іноді протилежні значення.

О. Потебня як дослідник фольклорної символіки всебічно й проникливо розумів символ, символізацію усної народної творчості, він говорив, що

справжнє мистецтво символічне. Проблема пізнання світу за допомогою символів знайшла своє реальне відображення також у творах поетів-романтиків, а саме: Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших. Як зазначає Мирослав Семчишин, у національному світогляді Шевченка основну роль виконують три символи: слово (національна культура), слава (національні традиції), правда (загальнолюдські вимоги). «Правду» Шевченко розглядав як велику перемогу духа. Його ідеал – «животворящая любов», всепереможна духовність, збудження Словом. Образом Слова поет надає онтологічного творчого змісту [13, с. 264].

Список використаної літератури

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвистическая теория слова. – М., – 1980. – С.70.
2. Голберг М. Я. О. О. Потебня і розвиток слов'янського теоретичного літературознавства // О. О. Потебня і проблеми сучасної філології. – К., 1992. – С. 181-190.
3. Кононенко П. П. Українознавство. – К.: Заповіт, 1994. – С. 135.
4. Костомаров Н.И. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества // Беседа, 1870. – кн. 4. – С. 20.
5. Огієнко І. Українська культура. – К., 1992. – С. 20.
6. Огієнко І. Як живе кожна мова // Рідна мова. – Варшава, 1935. – С.23.
7. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. – М., 1890. – С. 642-643.
8. Потебня А. А. Мысль и язык // Эстетика и поэтика. – М., 1967. – С. 69.
9. Потебня А. А. О связи некоторых представлений в языке // Филологические записки. – 1864, вып. 3. – С. 4.
- 10.Потебня А. А. Эстетики и поэтика. – М., 1976. – С. 174.
- 11.Потебня А.А. Из записки по русской грамматике. – Т. 4., вып. 2. Глагол. – М., 1977. – С. 113.
- 12.Потебня А.А. Мысль и язык. – М., 1926. – С. 158.
- 13.Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993. – С. 264.

